

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Seminární práce do předmětu Sociální vyloučení a politika sociální inkluze
Téma: Děti jako skupina ohrožená sociálním vyloučením

Sociální vyloučení dětí

Sociální vyloučení nepostihuje jen dospělé jedince, ale také ty, kteří jsou na nich bezprostředně závislí. Jedná se především o děti pocházející z rodin s nízkým stupněm vzdělání, z rodin neúplných, děti rodičů trestně stíhaných, z rodin alkoholiků a drogově závislých, z odlišného sociálního a kulturního prostředí, děti nezletilých rodičů, případně rodičů, kteří prožili své dětství v dětských domovech a výchovných zařízeních pro děti a mládež. Mezi děti postižené sociálním vyloučením lze přičíst i děti nacházející se v ústavních zařízeních. Každý den pro ně znamená ztrátu blízkého vztahu, který je nepostradatelný pro harmonický vývoj osobnosti. Další děti jsou umístěny ve zdravotnický vedených dětských domovech pro děti ve věku 1 - 3 let, další v dětských domovech pro starší děti, v diagnostických ústavech, ve výchovných ústavech pro děti a mládež, ve výchovných ústavech pro mladistvé delikventy a konečně v ústavech sociální péče. Mimo stojí děti, které své dětství a dospívání prožívají v psychiatrických léčebnách a v internátních školách.

Zdrojem sociálního vyloučení dětí mohou být nepříznivé sociální situace, které zažívají. Jedná se zejména o konfliktní společenské situace (útěky z domova, šikana, aj.), obtížné životní události (rozpad rodiny, těhotenství, aj.) a omezující životní podmínky (neschopnost adaptace, absence zájmů, aj.).

V neposlední řadě ohrožuje sociální vyloučení děti žijící v dysfunkčních rodinách, neboť se nad nimi každým okamžikem snáší nebezpečí ústavní výchovy. Menším zlem pak bývá umístění do zvláštní školy, která však dětem neumožňuje rovnocenné další vzdělávání. Pobyt dítěte v ústavním zařízení je spojen se vznikem psychické deprivace. Dalším negativním jevem je vytváření škodlivých návyků. Mnoho odchovanců dětských domovů končí ve vysokém procentu jako obyvatelé azylových domů, jako lidé bez zaměstnání, trestanci nebo jako klienti různých léčeben. Stejně tak pro chovance ústavů sociální péče, jejichž pobyt není časově omezen, může být následné začlenění do společnosti nelehkým úkolem.

Cílem všech občanských sdružení, která pracují na zlepšení úrovně dysfunkčních rodin, je zvýšení počtu dětí vyrůstajících v rodinném prostředí. V zájmu dítěte se naskýtá buď volba mezi biologickou nebo náhradní – pěstounskou rodinou.

Vzdělávání

Děti, které vyrůstají v prostředí sociálního vyloučení, bývají oproti jiným dětem výrazně znevýhodněny ve vzdělávání a následně na trhu práce. Častěji mívají problémy s učením a zřídka kdy pokračují po ukončení povinné školní docházky v dalším vzdělávání. Mimo to jsou umístěny do zvláštních škol s nižšími nároky na výuku. V domácím prostředí se jim nedostává pozitivních vzorů, které by mohly následovat, neboť jejich rodiče sami mají většinou nízké vzdělání. Na základě toho jim nejsou schopni předávat základní znalosti, ani jim pomoci s přípravou do školy. Mnoho takových rodičů to ani nepovažuje za důležité. Dětem také chybí základní materiální zázemí pro přípravu do školy – klidný koutek, pracovní stůl atd.

Program individuálního doučování

Pro komplexní řešení problematiky dětí ohrožených sociálním vyloučením je třeba spolupracovat se školami tak, aby byly lépe připraveny kvalitně vzdělávat děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí a systematicky pracovat s dětmi samotnými a jejich rodiči. O dosažení těchto cílů usiluje právě program individuálního doučování. Program je realizován koordinátory, kteří úzce spolupracují se školami a zároveň sbírají informace o problémech a potřebách dětí při výuce. Jsou seznámeni jak s prostředím školy a učebním plánem dětí, tak s prostředím rodiny, ve které děti vyrůstají. Plní funkci zprostředkovatele mezi rodinou a školou, v případě zájmu i odborného poradce pro školu či konkrétního učitele, který přichází do styku s těmito dětmi.

Hlavní náplň práce koordinátorů ale spočívá v koordinování dobrovolníků, převážně studentů vysokých škol, kteří docházejí přímo do rodin a pomáhají dětem s přípravou na výuku. Každý dobrovolník se věnuje pouze jednomu, maximálně dvěma dětem. Dobrovolníci procházejí školením a přípravou, aby svou práci mohli vykonávat na dostatečné úrovni. Jedním z cílů programu je předcházet sociálnímu vyloučení už ve formativní fázi. Dalším cílem je prolomení bariér ve vzdělávání, které jsou nejen na straně škol ale i rodin. Program školám přináší chybějící informace o specifických potřebách dětí žijících v prostředí sociálního vyloučení, rovněž jim pomáhá upravit vzdělávací programy tak, aby na děti nebyly kladeny příliš vysoké nároky. Snaží se na výuce zainteresovat i rodiče daných dětí, motivovat je, aby posílali své děti do školy a podporovali je v jejich dalším vzdělávání a osobním růstu.

V současné době je služba pilotně nabízena ve třech městech České republiky – v Kladně, Plzni a Ústí nad Labem. K dispozici má 5 koordinátorů a 66 dobrovolníků. Jelikož je o program ze strany rodičů značný zájem, měl by být postupně rozšířen tak, aby individuální doučování bylo k dispozici ve všech lokalitách Programů sociální integrace.

Skupiny obyvatel znevýhodněné v přístupu ke vzdělání¹

V České republice lze mezi skupiny ohrožené sociálním vyloučením, co se týká přístupu ke vzdělání, zařadit:

- děti, žáky a studenty se zdravotním postižením (dále jen „dětí“)
- žáky ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí.

¹ Národní akční plán sociálního začleňování 2004 - 2006

Pokud jde o děti se zdravotním postižením, ve školním roce 2003 – 2004 bylo integrováno:

- v běžných třídách mateřských škol **2001 žáků**
- v základním vzdělávání **53 550 žáků**
- na středních školách **4 006 žáků**.

K hlavním důvodům, které brání rozšiřování integrace v systému školního vzdělávání, patří ekonomické podmínky k vytváření dostatečného přístupu (např. vybavení speciálními pomůckami) a také vhodné personální zajištění.

Do skupiny dětí ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí patří děti, jejichž rodiče je nepodporují ve školních aktivitách a přípravě na výuku; vztah rodiny ke vzdělání je chladný; rodina neposkytuje dítěti dostatečně materiální potřeby; žije na okraji společnosti nebo je sociálně vyloučena; rodina dítěte se řídí kulturními vzorci lišícími se od kulturních vzorců české společnosti; v rodině je mluveno jiným než vyučovacím jazykem nebo je tohoto jazyku užíváno nesprávně (například romský etnolekt češtiny nebo slovenštiny) či na úrovni argotu.

Za žáky ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí lze označit především příslušníky romské komunity, jejichž situace v oblasti vzdělání se pozvolna zlepšuje. Od školního roku 1997 – 1998 využívá ČR jako nástroj ke zvýšení vzdělanostní úrovně těchto žáků **instituit přípravných tříd**. Také byla zavedena funkce vychovatele – **asistenta učitele** a vytvořeny učební plány zaměřené na zlepšení vzdělávání těchto žáků.

Hlavním cílem přípravných tříd je během předškolní přípravy snížit nebo úplně odstranit jazykový a sociokulturní handicap. Přípravné ročníky fungují v mateřských, základních i zvláštních školách. Při startu přípravných tříd v roce 1997 jich fungovalo 47 (z toho byla 1 v mateřské škole, 22 ve zvláštních školách a 24 ve školách základních) a navštěvovalo je celkem 638 dětí. „K 31. 12. 2003 fungovalo na území ČR 137 přípravných tříd ve 108 školách a navštěvovalo je 1 824 žáků, z toho 181 dětí docházelo do 11 tříd mateřských školek, 1152 dětí do 84 tříd na základních školách a 491 dětí navštěvovalo 42 přípravných tříd ve zvláštních školách. Ve srovnání s rokem 2002/2003 se zvýšil počet dětí docházejících do těchto tříd o 335. Počet tříd roste především na základních školách.“²

K překonání kulturního handicapu slouží romským dětem asistenti učitelů, dříve označovaní jako romští pedagogičtí asistenti. Převážně jsou asistenty Romové, často z řad členů místní romské komunity. Úkolem asistentů je pomáhat žákům s aklimatizací a vypořádáním se s jazykovou bariérou. Usnadňují komunikaci učitele s žáky a jejich rodiči, v neposlední řadě působí pozitivně na děti jako významný vzor. První pedagogické asistenty zavedly nevládní organizace Nová škola a Společenství Romů na Moravě.

Poté, co se přípravné třídy a funkce osvědčily jako úspěšné, jsou zřizovány ve školách nacházejících se v lokalitách se zvýšenou koncentrací romského etnika. Asistenti pedagogů působí především v přípravných třídách a na nižších ročnících základních škol. Do budoucna se počítá s rozšířením i do vyšších tříd základních škol, popřípadě do dalších stupňů škol a také do institucí ústavní a ochranné výchovy.

² <http://www.msmt.cz/vzdelavani/koncepce-vcasne-pece-o-deti-ze-sociokulturne-znevychodnujiciho-prostredi>

Ze závěrů studie Univerzity Karlovy „Monitoring efektivity přípravných ročníků pro děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí“ z roku 2003 vyplývá, že přípravné třídy navštěvuje 13 – 15 % z celkového počtu dětí příslušné věkové kategorie ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí.

Vzdělání romského etnika

Změny v politice vůči Romům v oblasti vzdělávání od počátku 90. let 20. století

Za poslední desetiletí došlo v oblasti vzdělávání romského etnika k výraznému posunu. Dědictvím politiky komunistického režimu bylo, že velké procento romských dětí bylo zařazováno většinou neoprávněně a automaticky do zvláštních škol. Mnoho dětí ukončilo vzdělávací proces základní školou, někteří neměli ukončené základní vzdělání vůbec. Statistika z roku 1987 uvádí, že z romské mládeže pokračovalo ve vzdělávání na střední škole pouze 0,6 %, což je 32 dětí, oproti 36 % dětí z řad majority. Ve stejné době na učiliště nastoupilo 60 % romské mládeže, vyučila se maximálně 1/3 z nich.

Český vzdělávací systém té doby byl určen pro průměrného žáka, netoleroval odlišnosti, tudíž nebyl ani schopen vyjít vstříc dítěti s jiným sociokulturním zázemím a mnohdy i jinou jazykovou výbavou.

V průběhu devadesátých let došlo ke změnám v českém vzdělávacím systému. Objevila se kritika segregáčního přístupu k romským dětem. V roce 1993 vznikly první varianty přípravných ročníků, které měly dětem pomoci překlenout počáteční handicap. První polovina devadesátých let byla spojena s aktivitami občanských sdružení a progresivních škol, jejichž cílem bylo prosazení koncepčních změn v oblasti vzdělávání romského etnika.

Vývoj českého vzdělávacího systému ve vztahu k romské menšině směřoval k čím dál tím větším snahám o toleranci a integraci Romů. Segregace ve školství i nadále existovala, byť byla mnohdy skrytá. Vláda postupně začala uplatňovat nejrůznější opatření, kterými by došlo k zamezení projevů segregáčních postupů. Je možno říci, že na nejvyšší úrovni existovala maximální vůle dosáhnout integrace romského etnika do české společnosti, na místní úrovni však často nikoliv.

Také postoj Romů samotných ke vzdělávání se měnil velice pomalu. Vzdělávání přičítali Romové z četných historických a sociálních příčin povětšinou velice malý význam. Naprostá většina z nich neměla před rokem 1989 žádný důvod, proč pokládat vzdělání za významné. Romové tehdy často vykonávali nekvalifikovanou práci, která však byla mimořádně dobře finančně ohodnocena. Podceňování úlohy vzdělání v životě jedince je pro romské příslušníky, kteří žijí v koncentrovaných sociálně vyloučených lokalitách, dodnes příznačná. Dalším důvodem, proč vzděláním opovrhovali, byl nedostatek motivace a pozitivním vzorů jak pro děti, tak i pro jejich rodiče. Mnohé z romských rodin nedokázaly najít rozdíl mezi základní a zvláštní školou a často se pro zvláštní školu rozhodli jen z pohledu malé geografické vzdálenosti do tohoto zařízení. Přetrvávalo také brzké zapisování romské mládeže na úřad práce za účelem maximalizace rodinného rozpočtu.

Současný vývoj

Nedostatečné vzdělání Romů omezuje jejich úspěch na pracovním trhu, jehož poptávka po nekvalifikované pracovní síle po roce 1989 značně klesá. Postupně se také začíná upouštět od umisťování romských žáků do zvláštních škol. V mnohých lokalitách podporují základní školy romské žáky vytvářením tzv. komunitní atmosféry. Mnoho z těchto škol otevřelo přípravné ročníky, zaměstnalo romské asistenty a nabízí zájmové kroužky atraktivní pro romské děti, například hodiny tance. V některých případech se těmto školám podařilo Romy přeměrovat ze zvláštních na běžné základní školy.

Přestože se jedná v porovnání s 90. léty o zlepšení, má koncept komunitních škol svá úskalí. Například přípravné ročníky jsou pro neromské rodiče signálem, že škola se specializuje na romské žáky a tudíž je tvořena převážně těmito dětmi. Většina neromských žáků pak takovou školu opustí. Rodiče těchto žáků nejsou xenofobní, obávají se pouze zpomalení výuky v důsledku vyššího zastoupení sociálně znevýhodněných žáků. Jejich obavy se bohužel potvrzují. Po odchodu neromských žáků se tempo výuky výrazně zpomaluje, jelikož zbývající romští žáci jsou handicapováni nízkým vzděláním svých rodičů, ekonomickými i jazykovými bariérami. Bohužel segregace vyvolaná tímto mechanismem může být stejně škodlivá jako umisťování romských žáků do zvláštních škol. Komunitní školy neakceptují standardní osnovy a vyučují podle osnov výrazně zjednodušených. Jen velmi malé procento absolventů komunitních škol je schopno bez podpory komunitního přístupu pokračovat ve studiu na střední škole.

Pro zvládnutí boje se segregací ve školství je třeba si uvědomit, že tato segregace je ve velké míře dobrovolná. Rodiče romských žáků si nejsou schopni uvědomit nízkou kvalitu výuky v komunitních školách, jelikož jsou sami nevzdělaní. Kromě nedostatku informací nemají rodiče ani děti motivaci potřebnou k hledání lepších škol. Rovněž motivace ke vzdělání je z mnoha důvodů nízká. Většina romských rodin tak nakonec segregaci akceptuje. Výjimku představují nejúspěšnější rodiny, které se snaží zařadit do střední třídy ve společnosti.

Nízká motivace ke vzdělání je také do jisté míry podporována vstřícností komunitních škol, ve kterých se romští žáci těší z uvolněné atmosféry a jejich rodiče kladně přijímají toleranci vysokého počtu absencí.

Vyšší vzdělání je pro úspěch na trhu práce nezbytné, bohužel však vzdělanost mezi romským etnikem roste velmi pomalu. Mnoho škol zavedlo pedagogické nástroje podporující romské žáky, což by mělo napomoci k přeměrování těchto žáků ze zvláštních na základní školy. Tyto nástroje však spíše odstraňují ze škol neromy a vedou k segregaci. Vláda by se proto měla orientovat nejen na pedagogickou podporu romských žáků, ale také na vytváření pobídek pro školy a žáky zabraňujících segregaci.

Problematika tzv. zvláštních škol

Bezesporu nejvýznamnějším problémem českého vzdělávacího systému je přetrvávající segregace v systému zvláštních škol. Tento problém ve svém důsledku směřuje k vylučování romského etnika i v dalších oblastech veřejného života. Podstatným dopadem celé situace je, že dochází ke znemožnění bližšího styku mezi romským a neromským

obyvatelstvem, což vede k nemožnosti vytvoření vzájemných sociálních vazeb. Segregace také znamená snížení šancí uplatnit se na pracovním trhu.

Zvláštní školy jsou určeny především pro mentálně postižené děti. Romské děti jsou do těchto škol zařazovány buď přímo nebo jsou zde posílány ze základních škol z důvodů, že neprospívají ve výuce nebo jsou kázeňsky neovladatelní. Někdy bývá skutečným důvodem příslušnost k romskému etniku, aniž by dítě mělo prokazatelné poruchy učení.

Podle odhadů jsou romské děti až patnáctkrát častěji zařazovány do zvláštních škol než děti neromské. Údaje o počtu zařazených romských dětí do zvláštních škol je obtížné získat, poslední oficiální informace pochází ze školního roku 1989-90. „Z 1 289 766 žáků v 1.–9. třídě základní školy bylo 28 872 (2,2%) Romů. Podle téže zprávy je 46,4% romských dětí ve zvláštních školách, na rozdíl od 3,2% neromských dětí; u romského dítěte je tedy patnáctkrát větší pravděpodobnost, že u něho budou shledány intelektuální nedostatky“.³

„Odhaduje se, že zhruba tři čtvrtiny romských dětí navštěvují zvláštní školy pro děti s lehkým mentálním defektem a že více než 50% všech žáků zvláštních škol jsou děti romské.“ Na základě dlouhodobého stacionárního antropologického výzkumu, který byl v roce 2003 - 2004 uskutečněn pro MPSV v 7 lokalitách, se ukázalo, že ve velké většině navštívených lokalit dochází k vysoké docházce romských dětí do zvláštních škol (výjimkou je lokalita v Ostravě, kde 90 % romských dětí ze sledované enklávy navštěvovalo školu základní). Například v České Kamenici, městě s 700 Romy, navštěvují základní školu pouze 2–3 romské děti v každé třídě; naprostá většina romských dětí chodí do zvláštní školy, ve které představují 70–90% většinu (stav se zvyšuje, ještě ve školním roce 1995–96 představovaly 57,5 %). Podobně v Jirkově v ZvŠ v Mostecké ulici tvoří romské děti podle odhadu ředitelky školy asi 65 % z celkového počtu 111 žáků ve 13 třídách. V Kladně jsou 3 zvláštní školy; romské děti chodí pouze do dvou z nich, v nichž představují téměř absolutní většinu. Ve Vysokém Mýtě docházelo z 95 romských dětí ze sledované lokality 52 do zvláštní školy.“⁴

Chudoba

Na základě šetření Českého statistického úřadu⁵ patří Česká republika trvale k zemím s nízkou mírou chudoby⁶. V roce 2002 se u nás jednalo o 8% osob s příjmy pod hranicí chudoby. Rozdílná je však pozice České republiky mezi ostatními státy v podílu osob těsně nad hranicí chudoby. Jedná se přibližně o 8% osob, které mohou kdykoliv navýšit počty chudých. Z hlediska pohlaví jsou chudobou více ohroženy ženy (cca 9% žen oproti 7% mužů). Co se týče jednotlivých typů domácností, je více chudých domácností mezi rodinami s dětmi. V těch pak žije přibližně 15% dětí do 15 let. Tzv. *dětská chudoba* se projevuje nejvíce u neúplných rodin. Podle průzkumu Mikrocensus 2002 bylo z těchto domácností (především rozvedených, svobodných žen s dětmi či jinak osamělých rodin) 30% chudých.

³ <http://www.epolis.cz/page.php?location=&menu=first&id=27&theme=7&type=&orderCol=id&direction=DESC&start=10>

⁴ tamtéž

⁵ Mikrocensus 2002

⁶ Hranice ohrožení chudobou představuje podle EU 60% ročního národního vyrovnaného mediánového příjmu na spotřební jednotku. Tato částka činila pro rok 2002 73,9 tis. ročně.

Zajímavé jistě je, že chudobou domácností samoživitelů jsou více postiženy země EU-15. Tak například podíl chudých domácností samoživitelů je ve:

Velká Británie	50%
Nizozemí, Irsko, Španělsko	42 - 45%
Česká republika	26%
Dánsko, Finsko, Švédsko	11 - 13%

Český statistický úřad provedl v roce 2002 šetření nazvané Mikrocensus, který se soustředil také na ohrožení chudobou podle typu domácnosti. Podobné šetření provedl v roce 2001 Eurostat. Závěry obou lze shrnout v následující tabulce:

Typ domácnosti	ČR	EU15	EU10
Domácnosti se závislými dětmi celkem	11%	-	-
1 rodič a závislé děti	30%	35%	20%
Rodičovský pár a 1 závislé dítě	7%	10%	9%
Rodičovský pár a 2 závislé děti	8%	13%	12%
Rodičovský pár a 3 a více závislých dětí	20%	27%	25%

Stejně dva zdroje umožňují v následující tabulce shrnout míru ohrožení chudobou podle věku:

Věk	ČR	EU15	EU10
0-15	15%	19%	17%
16-24	9%	19%	16%
25-49	8%	12%	13%
50-64	5%	12%	9%
65+	4%	19%	8%

Sociální ochrana:

Prostřednictvím dávek sociální péče (a samozřejmě sociálních služeb) stát podporuje především rodiny s nezaopatřenými dětmi. Tyto dávky se v ČR týkají přibližně 1,6 milionů rodin. Údaje Ministerstva práce a sociálních věcí za rok 2003 uvádí, že mezi dávkami sociální péče (podmíněných sociální potřebností) bylo 36% rodin s nezaopatřenými dětmi. V rámci těchto rodin byly nejčastějšími příjemci dávek rodiny neúplné – 64,3%. Zajímavé se jeví také počty rodičů, kteří v těchto rodinách nebyli ekonomicky aktivní – 90,8%. Vysoký podíl ekonomicky neaktivních rodičů je typický také pro úplné rodiny – 81,2%.

Děti ohrožené chudobou:

V zemích, v nichž je vysoká míra chudoby, jsou touto často postiženy zejména děti do 15 let věku. V nich pak žije v chudobě od 24% dětí ve Velké Británii, po přibližně 30% dětí na Slovensku. K zemím s nejnižší mírou chudoby se řadí Skandinávské země, kde je tato míra přibližně 6 – 7%. Česká republika sice dosáhla ještě nižší míry chudoby než tyto země, avšak děti do 15 let jsou u nás ohroženy mnohem častěji – cca 12%. Jednoduše řečeno, chudoba u nás je mnohem výrazněji spjata s výchovou dětí.

Dobrých výsledků Česká republika dosahuje v míře chudoby mladých lidí ve věku 16 až 24 let. To potvrzuje také fakt, že je u nás chudobou spojenou s následným samostatným startem do života (dětí žijících v chudobě) ohroženo asi 10% všech mladých lidí. Oproti tomu ve Skandinávských zemích je to až 20%. Je však nutné zdůraznit, proč se tato čísla natolik liší. Ve Skandinávských zemích není ničím výjimečné, pokud mladý člověk zakládá samostatnou domácnost velmi brzy, třeba i jako student. U nás je zvykem, že mladý člověk nejprve dostuduje a teprve následně se osamostatní.

Dětská chudoba v České republice podle UNICEF:

Na základě zprávy UNICEF *A league Table of Child Poverty in Rich Nations* se Česká republika řadí k zemím s relativně nízkou úrovní dětské chudoby. Tato zpráva uvádí, že ve světě se dětská chudoba vyskytuje v jednotlivých zemích v rozmezí 3 – 25%. V ČR se jedná o 5,9% dětí žijících pod hranicí relativní chudoby (viz. graf č. 1). V počtu dětí žijících pod hranicí absolutní chudoby (viz. graf č. 2) se Česká republika zařadila spolu se Španělskem, Maďarskem a Polskem k zemím s nejvyšším podílem chudých dětí.

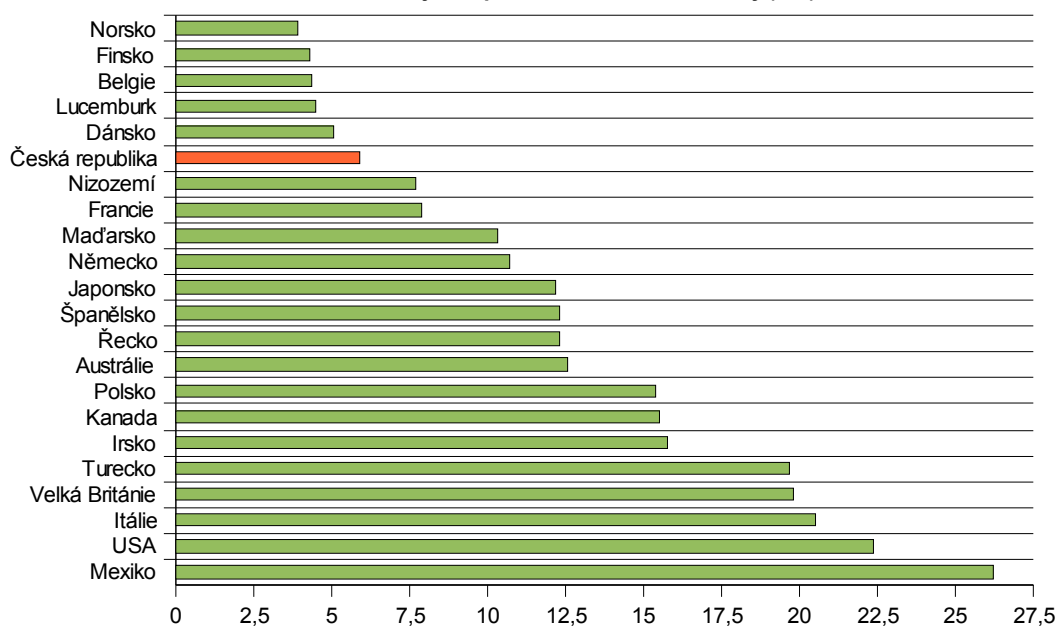
Relativní chudoba

Pojem relativní chudoba zahrnuje sociální životní situaci osoby ve srovnání s průměrným životním standardem obyvatelstva

Absolutní chudoba

Absolutní chudoba vyjadřuje stav, kdy člověk nemůže uspokojit své základní potřeby.

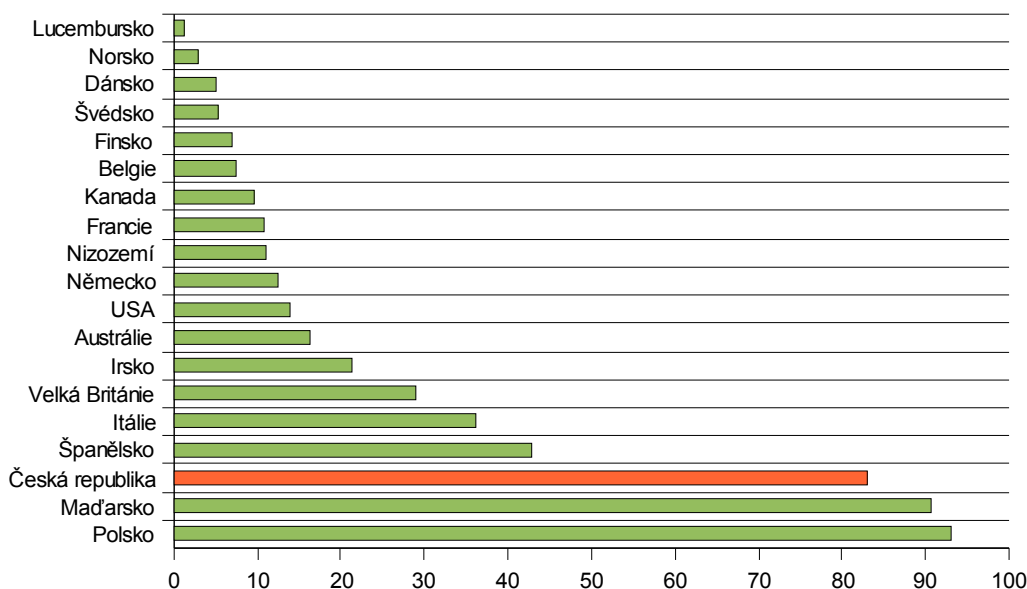
Graf č. 1: Podíl dětí žijících pod hranicí relativní chudoby (v %)

Zdroj: A League Table of Child Poverty in Rich Nations. *Innocenti report card, No. 1: 2000.*

Tabulka č. 1 ukazuje procentuální podíl dětí žijících pod hranicí relativní chudoby, která je definována jako příjmy domácností pod 50% národního průměru.

Graf č. 2: Podíl dětí žijících pod hranicí absolutní chudoby (v%)

Zdroj: A League Table of Child Poverty in Rich Nations. *Innocenti report card, No. 1: 2000.*

Tabulka č. 2 ukazuje procentuální podíl dětí žijících v domácnostech s příjmy pod oficiální hranicí přepočtený na národní měny.

Zdravotní péče

Děti spadají stejně jako všechny osoby bez vlastního příjmu v České republice k těm, za něž platí zdravotní pojištění stát. Z tohoto pohledu je vyloučení ze zdravotní péče nereálné. Obtížnější přístup ke zdravotní péči je příznačný pro lidi, kteří žijí v méně zalidněných oblastech – tedy i pro rodiny s dětmi.

Sociální vyloučení v oblasti zdravotní může způsobit rovněž existence zdravotního postižení. Mezi osoby nejvíce ohrožené patří osoby se zdravotním postižením, které žijí v ústavních zařízeních. Zdravotní důvody tvoří z 20,5 % důvody pro přijetí dítěte do ústavní výchovy⁷. Největší podíl přijetí však spadá pod sociální důvody – 50%. Dalším důvodem pro přijetí dítěte do ústavní výchovy jsou zdravotně sociální důvody - 16,5%. Tabulka č. 3 uvádí počty dětí ve všech typech ústavních zařízení:

Kojenecké ústavy a dětské domovy do 3 let	1720
Dětské domovy a Dětské domovy se školou	5400
Dětské výchovné ústavy	1000
Výchovné ústavy pro mládež	1400
Ústavy sociální péče	10480

Česká republika již řadu let patří k zemím s nízkým počtem narozených postižených dětí. Tento fakt je dán výbornou před i poporodní péčí, ale bohužel také častým přerušením těhotenství matky, která se o postižení svého nenarozeného dítěte dozví. Co se týče úmrtnosti dětí, patříme v Evropě k zemím, které stojí na špici – lépe už je na tom pouze Island. V roce 2004 se podle Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR narodilo 3670 dětí z celkového počtu 97664 s vrozenou vadou. To znamená 376 dětí z 10000.

Nejnovější studie zaznamenaly zlepšení v přístupu k postiženým dětem. Česká republika má vcelku hustou síť specializovaných pracovišť – ať už zdravotnických zařízení, ústavů nebo speciálních škol a školek. Rovněž vysokoškolské vzdělávání již je postiženým mladým lidem více nakloněno. Přesto i v této oblasti lze spatřit jistá omezení, a to především ke koncentraci těchto pracovišť ve větších městech, což může negativně ovlivnit rodiny s postiženými dětmi v odlehlejších destinacích.

Kriminalita mládeže a kriminalita páchaná na mládeži

Rozebíráme-li sociální vyloučení dětí, je jistě nutné upozornit rovněž na kriminalitu, kterou páchají nebo je na nich páchána, neboť i tato je zdrojem vyloučení ze společnosti.

⁷ <http://www.adopce.com/beta/adopce/grafy.php?stranka=6>

Základ pro boj s trestnou činností mládeže nepochybně představuje rodina, neboť právě ta formuje osobnost dítěte a mladého člověka. Právě rodina, jako základní nástroj utváření osobnosti jedince, napomáhá vytvářet jeho názory, morální kvality a normy. Na to, jakým budeme člověkem v dospělosti, má vliv průběh našeho dětství. Naopak neshody v rodině, případně její rozpad, mohou vážně poškodit psychický vývoj dítěte. Také mohou nesprávným způsobem formovat názory dospívajících, jejich představy o vztazích apod. Kromě rodiny se na utváření osobnosti podílí rovněž škola nebo prostředí, ve kterém tráví svůj volný čas a tedy i osoby, s nimiž se stýká.

Příčiny kriminality dětí a mladistvých jsou podobné jako v případě dospělých, ačkoliv v této oblasti existují některé zvláštnosti, které ji ovlivňují:

- rodina,
- škola,
- bydliště,
- vliv dospělých na společenskou aktivitu dítěte/mladistvého,
- volný čas a forma jeho trávení,
- charakter činnosti neformálního kolektivu dítěte/mladistvého.

Alkohol je jedna z látek, pod jejímž vlivem je páčáno mnoho trestných činů. Mnozí vědci již dlouhá léta poukazují na negativní následky požívání alkoholu u mládeže, které se promítají do řádného průběhu rozvoje mladých lidí. Nalezli souvislosti mezi požíváním alkoholu nezletilými a jejich opožděním ve škole, tuláctvím, útekem z domova, prostitucí, narkomanií, sebevražedností nebo trestnou činností. Tyto souvislosti lze samozřejmě spatřovat také v případě požívání toxických látek. Pro zneužívání toxických látek jsou příznačné především tyto formy páchané trestné činnosti:

- příživnictví,
- majetkové trestné činy,
- mravnostní trestné činy.

Kriminalita páchaná na dětech a mládeži se vyznačuje vysokou společenskou nebezpečností. Zkušenost západní Evropy ukazuje, že mnozí mladí pachatelé byli před spácháním trestného činu sami obětí kriminality. Je tedy pravděpodobné, že trestná činnost páchaná na dětech je potenciálním kriminogenním faktorem kriminality mládeže. ČR ve své zprávě o bezpečnostní situaci u nás z roku 2000 konstatuje, že pohlavní zneužívání dětí a týrání svěřené osoby může vytvářet zázemí pro pozdější vznik trestné činnosti.

Základní práva dětí jsou obsažena v:

- Deklarace práv dítěte (1924),
- Charta práv dítěte (1959),
- Úmluva o právech dítěte (1989),
- Zákon o rodině (1963),
- Zákon o sociálně-právní ochraně dětí (1999).

V těchto dokumentech je rovněž zahrnuta ochrana dětí před kriminalitou na nich páchanou – jako právo na ochranu před zanedbáváním, zneužíváním a duševním nebo tělesným násilím. Do tohoto výčtu spadají například ochrana dětí před násilím a zanedbáváním, před narkotickými a psychotropními látkami, před všemi formami sexuálního zneužívání a vykořisťování a obchodování s dětmi⁸. V České republice je problematika kriminality páchané na dětech v popředí zájmu v souvislosti s přijetím Úmluvy o právech dítěte v 90. letech. Těto problematice se u nás věnuje Ministerstvo vnitra ČR, Policejní prezidium ČR a Úřad vyšetřování ČR.

Ochraně dětí je věnována pozornost také na evropské úrovni. Rada Evropy zkoumá především tzv. syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte - CAN. Závažným mezinárodním problémem se stalo komerční sexuální zneužívání dětí. Stockholmský kongres stanovil základní formy komerčního sexuálního zneužívání dětí na:

- obchodování s dětmi,
- dětská prostituce,
- dětská pornografie.

Vláda ČR v souladu s doporučením Stockholmského kongresu přijala v roce 2000 Národní plán boje proti komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí.

V České republice výskyt kriminality páchané na dětech a mladistvých není systematicky evidován. Statistický přehled o množství soudně prokázaných trestných činů proti dětem a mladistvým neexistuje. Dílčí údaje o trestné činnosti proti dětem a mladistvým lze získat od Policie ČR. Ročně je u nás Policií ČR zaregistrováno asi 3000 případů, kdy je obětí trestného činu dítě do 15 let. Z toho asi 2000 případů tvoří násilná trestná činnost a 1000 mravnostní. Přibližně 20 dětí ročně je u nás zavražděno, 100 dětí týráno a 400 dětí je obětí ublížení na zdraví. Ročně je u nás evidováno asi 1000 případů pohlavního zneužívání dětí.

⁸ Úmluva o právech dítěte.

Použitá literatura

Jak bojovat proti sociální exkluzi. [online][cit. 20.11.2006] Dostupné na <http://www.noviny-mpsv.cz/clanek.php?id=1269>

Romové na trhu práce. [online][cit. 20.11.2006] Dostupné na <http://www.epolis.cz/page.php?location=&menu=first&id=27&theme=7&type=&orderCol=id&direction=DESC&start=20>

Romové v českém vzdělávacím systému. [online][cit. 20.11.2006] Dostupné na <http://www.epolis.cz/page.php?location=&menu=first&id=27&theme=7&type=&orderCol=id&direction=DESC&start=10>

Sociální vyloučení může začít již při narození. [online][cit. 20.11.2006] Dostupné na <http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=972>

Národní akční plán sociálního začleňování 2004 – 2006. [online][cit. 16.11.2006] Dostupné na <http://www.mpsv.cz/cs/2090>

Koncepce včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí. [online][cit. 24.11.2006] Dostupné na <http://www.msmt.cz/vzdelavani/koncepce-vcasne-pecce-o-deti-ze-sociokulturne-znevychodnujiciho-prostredi>

Sirovátka, T., Kafroň P., Rákoczyová, M., Hora O., Trbola O.: *Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v ČR a srovnání se zeměmi EU (výzkumná zpráva z projektu Monitoring chudoby)*. Praha: VÚPSV, 2005.

Sociálně-patologické jevy. [online] [cit. 20.11. 2006] Dostupné na <http://www.icm.cz/socpatjevy.asp>

Aktuální problémy rodinné politiky s ohledem na specifika různých fází rodinného cyklu. [online] [cit. 15.11.2006] Dostupné na <http://www.vupsv.cz/projekt04.htm>

Mikrocensus 2002. [online] [cit. 10.11.2006] Dostupné na [http://www.czso.cz/csu/katalog.nsf/hledat?SearchView&count=20&searchorder=1&searchfuzzy=1&query=\(\(mikrocensus\)\)&database=all&kraje=all&skupiny=all&start=1](http://www.czso.cz/csu/katalog.nsf/hledat?SearchView&count=20&searchorder=1&searchfuzzy=1&query=((mikrocensus))&database=all&kraje=all&skupiny=all&start=1)

A League Table of Child Poverty in Rich Nations. Innocenti report card, No. 1: 2000. [online] [cit. 10.11.2006] Dostupné na <http://www.varianty.cz/links.php>

Současné problémy systému náhradní péče a monitorování situace českých dětí a jejich práv. [online] [cit.10.11.2006] Dostupné na <http://www.adopce.com/beta/adopce/grafy.php?stranka=6>

Implementace Úmluvy o právech dítěte. [online] [cit. 10.11.2006] Dostupné na http://www.nidm.cz/umluva/c_um_tu.htm